

Ohlédnutí za Vratislavem Čapkem

Vratislav Čapek (19. 11. 1923 – 1. 4. 2019) se dožil úctyhodných 95 let a patřil tak k nejstarším českým žijícím historikům. Vystudoval dějepis a anglistiku na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy, ale jeho zájem patřil především historii. Byl žákem Otakara Odložilíka a jeho prvním badatelským tématem se stalo anarchistické hnutí 19. století. Vedle toho jej zajímaly i obecné dějiny novověku, které také dlouho přednášel a k nimž se stále vracel. Jeho hlavním badatelským zájmem se záhy stala teorie a metodika dějepisné výuky a vůbec problematika celku historické edukace. Vstoupil tak na pole odborné historické práce, která nebyla příliš ceněna a kde na zájemce číhala nemalá úskalí. V. Čapek se začal věnovat oboru, kterému musel probouvat – spolu s iniciátorem nového směřování didaktiky dějepisu doc. Václavem Mejstříkem – uznání jakožto speciální odborné vědní disciplíně. Ta byla na přelomu 50. a 60. let (a z nemalé části je dosud), stále ještě chápána jenom jako metodika, jako, řečeno dnešním termínem, skill, tedy jako dovednost vyučovat. Pro toto zaměření jej kvalifikovala jeho vlastní učitelská praxe. Zahájil ji ve školním roce 1948/49 na mladoboleslavském gymnáziu a po dvouleté vojenské službě v ní pokračoval na Státním kursu pro přípravu pracujících na vysokoškolské studium v Senohrabech. Po zrušení této instituce nastoupil v Praze jako pedagog na střední škole nejprve na náměstí Míru a na poté na nedalekém Čapajevově náměstí. Na nich získal jako zástupce ředitele i řídicí zkušenosti. Stále více jej však přitahovala koncepční práce na tvorbě výukových materiál, učebnic a učebních osnov.

V. Čapek se tehdy podílel na tvorbě osnov dějepisu pro 6. – 11. třídu, psal příspěvky do časopisu Dějepis ve škole, provedl empirický výzkum učebnice dějepisu pro 9. třídu (a spolupodílel se i na tvorbě Školního historického atlasu národních dějin (1959) a byl spoluautorem (spolu s M. Traplem) učebnice Dějepis pro devátý ročník základní devítileté školy (1959¹, 1962⁴). V. Čapek se stal i fakultním učitelem pro Vysokou školu pedagogickou. Tím si otevřel cestu k přechodu na pražský Pedagogický institut, jenž nahradil Vysokou školu pedagogickou, kam byl přijat v roce 1961. Zahájil tak svoji kariéru vysokoškolského učitele, na níž dosáhl – po tříletém odkladu jmenování – v roce 1973 vědecko-pedagogické hodnosti docent a v roce 1986 hodnosti profesora. Během ní prošel všemi institucionálními a organizačními proměnami, jež vzdělávání učitelů dějepisu zasáhlo. Pedagogické ústavy byly v roce 1964 zrušeny a nahrazeny Pedagogickými fakultami. Na pražské fakultě, jež byla součástí Univerzity Karlovy, však byl dějepis jako obor dubletní s Filozofickou fakultou, v roce 1981 zrušen. Právě na ni byli pracovníci katedry dějepisu zčásti převedeni, a to na tehdejší katedru obecných dějin. V. Čapek na ní kmenově působil do roku 1986, kdy se po smrti Václava Krále stal vedoucím katedry československých dějin. V této funkci setrval do roku 1990 a v následujícím roce odešel do starobního důchodu. Pracovat ale ani v nejmenším nepřestal. Krátce působil na soukromé střední obchodní akademii, přednášel na různých fakultách a kursech, referoval na konferencích, až nakonec začal znovu souvisle působit na soukromé Vysoké škole obchodní (2002–2007). Zde se zaměřil na koncipování v českém prostředí zcela nového oboru, a to na vzdělávání pracovníků v cestovním ruchu.

Za těmito suchými daty, vytyčujícími život, je však nutno vidět badatelskou a organizační činnost a s ní i dynamiku teorie a praxe historické edukace. Historie je nejpolitictější věda (řečeno s Adamem Hudkem), každý politický režim, ať nedemokratický či demokratický, se snaží prostřednictvím minulosti sám sebe legitimizovat. K tomu samotná historická věda nepostačuje, jsou k tomu

zapotřebí i nástroje zasahující do širokých sociálních vrstev bezprostředněji než to může činit sama historická věda. Výuka dějepisu jako ústřední institut systemizované historické edukace je z tohoto důvodu politicky sledována o to víc. Čapek vstoupil na badatelské a institucionální pole historického vzdělávání v době, kdy již pominuly radikálně revoluční a v podstatě totalitně zaměřené ideje prosazování marxismu-leninismu, typické pro rané „stalinské“ období a kdy se pomalu začínaly objevovat příznaky nadcházejícího Pražského jara. Přesto šlo o neustálé lavírování mezi odbornými národy a ideologickými direktivami. Čapek byl levicově cítící intelektuál a zůstal jím až do konce života. Do KSČ nicméně nevstoupil v době, kdy by to bylo vzhledem k jeho generační příslušnosti a životním zkušenostem očekávatelné – tedy hned v roce 1945 či krátce po něm. Politicky angažovat se však chtěl, a tak vstoupil do národně socialistické strany. Zůstal členem do její transformace po únoru 1948 v Československou stranu socialistickou. Do KSČ vstoupil až v roce 1961. Podle jeho Pamětí (Historik na přelomu dvou staletí. Co jsem prožil a na co si pamatuji, Praha 2013) souvisel vstup do komunistické strany s nástupem na Pedagogický institut a stalo se tak na žádost vedoucího tamější katedry dějepisu V. Mejstříka. Vstup do strany mu usnadnil a možná i umožnil zaujmout v odborném prostředí takové postavení, v němž získával nejen široké mezinárodní kontakty, ale mohl i spolurozhodovat o stěžejních otázkách historické edukace. Jak tomu často bývá, něco se mu podařilo prosadit, něco ne, někde ustoupil, jinde byl s oficiální linií školské politiky srozuměn. S jeho odbornou činností se samozřejmě propojovaly i četné další veřejné a politické aktivity. Některé měly význam pro samotné historické vzdělávání, jiné byly z dnešního pohledu jen dobovým koloritem.

Uvolněné poměry 60. let vytvořily prostor pro prohloubení styků a spolupráce se zahraničím. Této možnosti využil V. Čapek a navázal kontakty nejen s kolegy ze socialistických zemí, ale i ze „západní“ Evropy a z USA. Velmi významné bylo jeho ustavení „fellow of United Nations“ pro cestu po zemích Blízkého Východu od Egypta po Írán a Turecko a Řecko v roce 1962, kde se seznámil s výukou a školskými systémy těchto zemí a nabytých zkušeností využil i v československém prostředí. Tam vycestoval na studijní pobyt v roce 1970, který se ukázal jako velmi prospěšný a vzápětí doznal svého uplatnění ve vytvářené nové koncepci didaktiky dějepisu u nás. Produktivní byla zejména spolupráce s polskými a západoněmeckými didaktiky. V roce 1967 byl učiněn pokus o přímou spolupráci s Georg-Eckert Institutem pro mezinárodní výzkum učebnic v Braunschweigu. Není třeba dodávat, že životnost této snahy nebyla dlouhá; znovu navázat tuto spolupráci – a to už kontinuálně po dnešek – se podařilo až v roce 1987. Ale i rozvíjející se spolupráce se zeměmi východního bloku narážela na politické překážky. Ty byly převážně moskevského původu. Na osobní bázi si V. Čapek tyto styky udržel i v období normalizace, a to mu umožňovalo kontinuálně sledovat vývoj didaktiky a historické edukace v zahraničí. Napsal i svým způsobem průkopnický učební text Problémy a tendence vyučování dějepisu v současném světě (1970) Mohl se proto zapojit i do didaktických a edukačních diskusí po roce 1989 a jeho myšlenky byly stále inspirující. A dočkaly se i značného mezinárodního ohlasu; za všechny zmiňme jeho trvající spolupráci s Radou Evropy.

K syntetizujícímu promyšlení konceptu didaktiky dějepisu jako vědecké disciplíny ležící na pomezí historických, pedagogických a psychologických věd, která se zabývá „sociální funkcí a výchovně vzdělávací dimenzí historiografie“, dospěl Čapek na počátku 70. let. Zformuloval je (spolu s autorským kolektivem) v obsáhlých dvousvazkových skriptech Teoretické a metodologické základy didaktiky dějepisu (1976). Přestože šlo fakticky o interní tisk vydaný Ústředním ústavem pro vzdělávání pedagogických pracovníků, vzbudila kniha pozornost, a dodejme, že také nežádoucí. Podle svědectví polských kolegů byla – a samozřejmě i její hlavní autor – obviněna ze strukturalismu (!). Byli to právě polští didaktici, kteří se za její autory a celý koncept disciplíny postavili. Nakonec byla ale

„přijata“ a za monografii nazvanou Historické, teoretické a metodologické problémy didaktiky dějepisu získal V. Čapek i vědeckou hodnost doktora historických věd (1980); hodnost kandidáta pedagogických věd obdržel v roce 1966. V 80. letech byla použita jako základ vysokoškolské učebnice Didaktika dějepisu I–II (1985 a 1988), která však – ke škodě věci – nemá tak sevřenou koncepci jako skripta z roku 1976 a která obsahuje i nadbytečné ideologizující pasáže. Nicméně, Čapkovo základní konceptuální stanovisko, že totiž didaktika dějepisu musí být vázána na historickou vědu, protože postihuje a formuluje její výchovně vzdělávací funkci, zabraňovala ryze ideologickým excesům, které se objevovaly na počátku 70. let a jež by měly pro dějepisnou výuku zcela destruktivní důsledky.

Přímá vazba mezi historiografií a historickou edukací byla obecně přijímaným metodologickým východiskem. Jako příklad lze uvést výstavbu nové didaktiky dějepisu ve Spolkové republice Německo, provedenou právě v první polovině 70. let a charakterizovanou jako „pramenně orientovanou“ historickou edukací. Další vývoj sice poukázal na limity této koncepce, didaktické myšlení se začalo orientovat na problémy historické kultury a historického vědomí, které v dnešním digitálním světě a jím vytvářené a šířené nadprodukci historických informací velmi různých hodnot musely získat centrální postavení. Vědecké historické poznání se v těchto koncepcích ale jenom posunulo do nových, širších, badatelských a kulturních souvislostí. Čapkovo pojetí didaktiky dějepisu však v československém prostředí vytvořilo předpoklady pro vývoj didaktického myšlení tímto směrem a zůstává nepominutelnou etapou dějin českého historicko-didaktického myšlení. A nelze pominout ani osobnostní rovinu jeho působení. Jistěže se čas od času dostával do profesních sporů, někdy s osobními průvodními znaky, jako ostatně každý, kdo se neuzavírá sám do sebe. Avšak jako učitel a kolega byl vstřícný, vnímavý, ve svém jednání prostě a jednoduše řečeno – slušný. A to v mnoha okamžicích jeho životní dráhy a odborných aktivit nebylo málo.

Prosté rozloučení s prof. PhDr. Vratislavem Čapkem, DrSc., proběhlo v kruhu rodiny a jeho spolupracovníků a žáků 12. dubna 2019 v Obřadní síni Vinohradského hřbitova.

Zdeněk Beneš